

621076 DEGI ZOLTÁN

621076'S IDEJE: 1979.

TART.: A SEKTES PARASZTI TARTÁSA

24 lap

FŐKÖRÖS TI MUTATÓ: DRDACEHI

'SAK MUTATÓ: VI, F

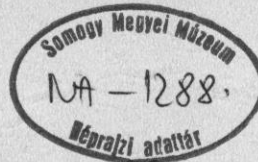
PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁROZÁS

ATUEZETVE AZ EGYS. LTK. 4196-os TETEKE AVÓL

4196 II/18/54

A SERTÉS PARASZTI TARTÁSA ORDACSEHIBEN

I. A sertéstartás múltja és jelenkori helyzete:

- 1./ Községünkben a sertéstartás jelentős múltra tekinthet vissza, mind uradalmi, mind kisparaszi szinten. Ez természetes, hiszen Ordacseki a Somogyi Nagyberék déli oldalán helyezkedik el, ahol kb. 1.500 ha legelő volt a régebbi időkben. /Ma már valamivel kevesebb, mert a Termelészövetkezet felszántotta./ A berekben több külső állatszállás is volt régebben, mégpedig grófi tulajdonban. Ezek közül meg kell említeni az ugynevezett Tulfaházat, ahol kb. 200 db sertést tartottak.
- 2./ A tsz megalakulása előtt szinte nem is volt Ordacsehiben olyan ház, ahol nem tartottak sertést. Ma is sok helyen tartanak, de jóval kevesebbet. Régebben ugyanis a lakosság nagyrésze egyéni paraszt volt, megtermelték a takarmányt, ma azonban vásárolni is kénytelenek, mivel a háztáji gazdaságban nem terem meg a szükséglet.
- "Régen természetünk sok kukoricát, répát, tököt, még aztán búzába élettünk, korpát a liszten kívül, így könnyű volt disznót tartani. Mára a háztájjiba legfőjebb annyi terem, hogy a magunk részire hizlalunk egy-két hizót, még tartunk néhány tikt, récét! /Tyukot és kacsát./
- 3./ A tartott sertések számában az anyagi helyzet is kifejezésre jutott. "A nagyobb gazda, a pógár az több disznót tartott, a szegényebb az kevesebbet. Egy jó pógárnak vót még két-három anyadisznója is, még legalább öt-hat hizót hizlat. Mára kevesen tartanak anyadisznót, mer sokba kerül a takarmány. Inkább hizlanak a zemberek. Megvesszik a választó malacot /választott malac/, aztán vesznek ekkis tápot, még van ekkis kukorica is, nyáron még sok zéd /zöldtakarmány/. Öt-hat hónap alatt megvan száz kiló, aztán akkor leaggyák."
- . / .

II. Tenyészanyag kiválasztása, kedvelt fajták:

1./ Kiválasztás továbbtenyésztésre:

Milyen sertést hagytak meg anyának?

"Először is azt néztük, hogy formás, teccetős testű legyen. Ne legyen sovány, görhes, ne legyen pupos. Aztán az is fontos, hogy van-e neki élegendő csöcsbimbója. Legalább tíz, mer, ha sokat malacozik, csak úgy tuggya szoptatni, ha bőven van csöcsbimbója neki.

Aszt is jó tunni, hogy miben vót az a zannya, mennyit szokott malacozni, asztán abbu mennyit szokott féneveni. Mer kijába malacozik tizet-tizenötöt, ha felit agyonnyongya" /Ezt arra az anyakocára mondják, amelyik ellés után véletlenül ráfekszik malcaira és ezáltal azok elpusztulnak./

"Na még, ha nem is nyongya agyon, de a malac megdöglik, mer nem életképes, azx a zijen disznó nem jó anyának.

2./Kiválasztás hizlalási célra:

Milyen sertést választottak ki hizlalásra?

"A zojan féléves, éves südő" /süldő/ "jó hizlani, ami formás testű, még a takarmányt jó megészi és attu gyorsan hizik. Mer van ojan is amélliket tartya a zembër, asztán mégse hizik. Hiába étetik akármijen jó. A társa má száz kiló is megvan, de amég nyócfan sincs.

Különbén meglátni aszt má amikor egy anyadisznó megmalacozik, asztán nyúnek a malacok, hogy méllik nyúl jobban. A zolyan vizhorókat amélliket emarannak a többitü se anyának se hizónak nem jó meghanni. A zijeneket legjobb má malackorba levágni."

3./ Milyen fajtákat tartottak régebben, s milyeneket tartanak ma?

"Régen sokan tartották a mangalivát, mer nemcsak a kus köllött, hanem a zsir is." / A magyar mangalica fajtáról van szó, amely lehet szürke vagy fekete-tarka is, és késen érő zsirsertés./ Südőkorba kijárt a legellőre nyáron, észre jó megnyüt, asztán akkor befoktuk hizónak. Télen má nem járt ki a kanász elejbe, hanem othun tartottuk, kukoricadaravá, korpává, répává, krumplivá, tökké. Miné nagyobb vót, anná több darát kapott. Amikor megvót má ojan százötven kiló, levágtuk.

"Máma mindenki inkább a kesét" /magyar fehér hussertés/, mer az, hama meghizik, asztán ugye sokan szerzönnek rá a févásállóná. Az za jó, ha miné előbb meghizik, mer akkor van rajt jó haszon. Szóva a kese az husdisznó, nem zsirdisznó min da mangalica. Azt nem érné még eladásra hizlani, mer késön hizna még. Van ojan is aki ezéket a fekete disznókat tartya, korval még bersir vagy mi a nevük" /cornwall és berkshire/, "ezék is jó husdisznók."

III. A sertés testrészei:

1./ A fej részei:

-A disznónak mijen részei vannak a fején ?

"Hát van a két szeme, van a zóra" /orra/ "asztán a szájja, a két füle, a nyak, meg a homloka. A szájjába meg vannak a fogaji, a zagyaraji." /Az utóbbit a nagyobb fogakra mondják./

2./ A törzs részei:

Milyen részei vannak a disznónak a törzsén ?

"Hát a két ódala, a hassa rajta a csöcsbimbókka, a szügye, a háta, a farka, elü van, a mar, háttu me a far, na meg hát vannak a besé részek.

3./ A végtagok részei:

Milyen részei vannak a disznó lábainak?

"Min da négy lábán van neki körme, két nagy köröm elü, háttu meg a két fükörme. A zésé lábajin van a térde" /megjegyzendő, hogy ~~szertés~~ a sertés térde a hátsó végtagokon található, az elülsé lábtőizületet nevezik nálunk térának/, asztán van a lába szára meg a combgya" /alkar, felkar/, "a combgyábu lessz a sunka, amikor levággyuk. A háccsó lábajin van mindegyiken a csánk, asztán meg a két háccsó sunka" /comb/.

IV. A sertés elnevezése kor, ivar és színek szerint:

1./ "Amíg a malac szopik, addig választós szopós malac, amikor már nem szopik, választó malac, később sűdő. Ha anya léssz belüle, akkor amikor először van benne malac" /először vemhes/, "eléhasi a neve. Amikor má többször malacozott" /ellett/, anyadisznó.

2./ Ivar szerinti megkülönböztetés:

A hímivarú sertés neve: kany /kan/, az ivartalanított /volt hímivarú/ sertést "herétt"-nek, mondják. ~~Ami~~ nőivarú Növendékkorban a kant "ártány"nak is nevezik.

A nőivarú sertés neve: "göbe".

A sertés ivartalanítása művelete hímivarú állat esetén "heréllés," nőivarúnál "miskárulás."

"Kanyt nem tartottak a zégyéni gazdák, hanem a za kösségnek vót, a Legeltetési Társulat gondoskodott róla. Oda kellett éhajtani a zanyadisznót amikor "bugott" /ivarzott/.

3./ A sertés színeinek elnevezése:

A magyar fehér hussertést "kese" néven ismerik, míg a mangalicát a természetes színe szerint /fehér, fekete, szürke, tarka/ említik. A berkshire és cornwall fajtákat egyszerűen "fekete disznónak" mondják. Egyéb színnevezésről nincs tudomásunk.

V. Hívó, terelő szavak

1./ Behajtáskor: "hüccs be"

2./ Kihajtáskor: "hüccs ki"

3./ Hívás alkalmával: "coni ne-ne-ne" vagy "conikájja-conikájja"

4./ Elhajtás alkalmával: "hüccs ne"! "Hüccs e ne"!

Malacok esetében: "ne malac, ne"!

5./ Amikor a sertés hangot ad "röfög", vagy "rén" /sir/.

"Amikor a disznók éhessek rénnek" . / .

VI. A sertés elhelyezése, serésistállók berendezése.

1./ A sertésistálló neve községünkben: "disznóól".

- Milyen helyre építették a disznóólat ?

"Hát lehetőleg olyan helyre, ahon nem nagyon érte a szél még sokat besütött a nap. Akiné a lakóépület még a gazdasági épület nem vót egybeépítve, az általában a két épület közé építette a disznóólat. Ahon egybe vót a lakó még a gazdasági épület, ott vagy a zuhvar másik felire ^{építették} vagy a pajta meg a fészter után következett a disznóól."

Megjegyzés: Községünkben a telekelrendezés formái a következők: észak-dél irányu utcákban a lakó-és gazdasági épületek a telkek északi felén, míg a kelet-nyugat irányu utcákban kelet felől helyezkednek el. Egyes családoknál a lakóépület /szoba, konyha, kamra, stb./, valamint a gazdasági épület /istálló, pajta, kocsiszin/ külön van egymástól, míg másutt egybeépítették őket.

2./ Mekkora ~~váltxxx~~ volt régebben, illetve mekkora ma egy "disznóól"?

"Hát az attu függ, ki mennyi disznót tart.

A legtöbb hején négy-öt részbu ál, vagyis négy-öt felé van erőeszteve. Mer ugye a zanyadisznónak amikor malacozik külön él ké. Amikor leválasztyák a malaccáit azoknak is külön él ké. A nagyobb sűdőknek, még a hizók-nak mégin külön él ké. Nem jó szexháznai összezárni kissebbeket a nagyobbakka, mer elészik elülük a zennivalót. A legtöbb hején vót legalább nyéc-tiz méter hosszú és öt-hat méter széles disznóól, ~~xxxxxx~~ régen, de most is van."

3./ Milyen részekből áll egy "disznóól"?

"Van a fali része, meg a tetérész. A falat építették téglábu is dészkábu vagyis fábu is. A teteje lehet fétetés is még nyeregűtés is. Mára ugyanigy van. A aztán van maga a zól, elötte még a keráttés. Ide engedik ki nappára a disznókat, még itt vannak a váluk, itt észnek.

4./ A sertésistálló részletes bemutatása:

A sertésistállót, vagy ahogy, községünkben nevezik: a disznó-olat két főrésze oszthatjuk.

A föltől a tetőig elhelyezkedő, falakkal határolt területre, valamint a tetőre. A falakat építették /s ma is, építik/ téglából, valamint fából, illetve deszkából is.

/Sőt ma már egyesek előregyártott betonelemeket használnak./

A főfalak közötti terület többnyire deszkával fülkékre van osztva. E fülkék előtt található az előtér, illetve ahogy nálunk nevezik: a "kerítés", amely szintén több részre van osztva, de megjegyzendő, hogy a tulajdonképeni ól fülkéinek száma több, mint az előtérben elválasztott részek száma. Általában két-három ólfülke tartozik egy-egy előtér-részhez. Minden, előtér-részen egy-egy ajtó található, amely deszkából készül. Ugyanigy ajtó, helyezkedik el az egyes ólfülkéken is. /Anyaga deszka/.

A "kerítés"-t általában fából, építik, még akkor is, ha a többi falrész téglából készült.

A padozat lehet döngölt agyag, beton, téglavagy deszka.

A mennyszet nem zárt, néhány deszkával fedik le, rögzítés nélkül. Télre kukoricaszárból összekötött /csuta-/ kővéket, illetve nádkővéket szoktak ide rakni, ~~amelyekbiztosítják~~ a hideg elleni védekezés céljából.

A tető lehet féltető vagy nyeregtető. Anyaga fa és cserép, míg régebben gyakori volt a zsopp- és nádfedés. Az orozatot deszkával vagy téglával építik be.

Az ólakat általában kb. 2 m magas falakkal és kb. szintén 2 m magas tetővel építik.

A "kerítés"-ben található az etető vályuk ~~*/x/~~ "vályuk", melyeket ma már többnyire betontól készítenek házilág vagy kőműves segítségével. Régebben az ugynevezett "teknős cigány" csinálta nyárfából. Egy-egy vályu kb. 1,5 m hosszú és kb. 0,40 m széles. Magassága kb. 35 cm, melyből a bemélyített etetőrész kb. 30 cm.

A sertésistálló felszerelése a "vaslapát" /amivel a higabb trágyát lapátolják ki/, a "söprű" /szintén takarítási célból/, a "moslékos vödör" és a "etető vödör" /előbbiben a konyhai moslékot gyűjtik össze, míg az utóbbiban viszik az állatok elé a takarmányt. Ismeretes még a "négyágu vasvella" /almolás és trágyakivitel *v. céljából*/.
.

VII. A sertés takarmányozása, gondozása

1./ A sertés takarmányai:

"Régen etettünk kukoricadarát, árpadarát, néha búzát is, krumplit, répát, tököt, korpát, zódet" /zöldtakarmányt/.
"Mána má inkább csak tápot etetünk, még hozzá ökkis kukoricadarát, még mindenféle gazt zóden, asztán még akinek van, zódlucernát is. Táp van, malactáp, südőtáp, hizótáp, még lehet venni korpapótlót. Korpát azt nehéz kapni."

2./ A takarmányok előkészítése etetésre:

"A tököt jó apróra összevággyuk, a répát légvaluljuk vagy levággyuk répavágóva."

-Mivel gyalulják le a répát ?

"Hát répagyaluva. Ez egy sok helyen kilikasztott bádoglemez. A likakná kicsit fének ál a bádog, ebbe akad bele gyalulásakor a répa. Tököt is van aki ugy gyalujja."

~~talárát meg korpát~~

"A levágott répát, tököt, vödörbe ~~talár~~ tesszük, erre ráöntjük a darát, korpát, asztán öntünk rá vizet, majd összekevergyük. A krumplit egy nagy fazékba megfőzzük, asztán ugy aggyuk a zálatoknak. Elűfordul, hogy a répát is megfőzik. A tápot meg ~~meg~~ öccerüen összekevergyük ökkis vízre, asztán kész."

A moslékka, mer azt is etetünk nem csinálunk semmit, ahogyan van ugy nekik öntjük."

3./ A vemhes koca etetése:

"Amikor a disznóba malac van, főtt krumplit jó vele etetni, még árpadarát, mer attu jó tejre gyün" /elegendő anyatejet termel/.

4./ A szopós malacok etetése :

"Amikor a malacok pár hetesek, jó nekik a szemés árpa, mer attá jó fejlődnek. Van aki megpörküli ökkicsit, hogy jó szaga legyen és a malacok szivesebben egyék."

5./ A választott malac, süldő, hizó etetése :

"A nagyobb malacnak is jó a szemés árpa, azonkivü répát, tököt, korpát, kukoricadarát szoktunk régen etetni velük."

"A hizónak kukoricadarát attunk , mer attu hizott, miné nagyobb vót, anná többet kapott. "

6./Mennyi takarmányt adnak egy-egy állatnak ?

"Egy anyadisznó, kap févödör főttkrumplit, még egy liter árpadarát egy évesre. De máma má vannak, akik tápot annak nekik. Ez egy évesre van. Ezt kaptya régg még este, débe kap ékkis moslékot, még vizet."

"Ha nem szoptat a zanyadisznó, még malac sincs benne nem nagyon kap darát, inkább csak korpát adunk neki, még krumplit se nagyon kap ijenkor, inkább csak répát. "

" A hizókná általában három darabnak adunk egy vödör énnivalót, amibe van ojan három liter dara, még kevés kis répa vagy krumpli."

7./ A sertés legeltetése:

A hizókat kivéve valamennyi sertést kihajtották régebben a legellőre, s ilyenkor a takarmányozásban is eltérés volt. Jelenleg községünkben nános sertéspásztor.

"Nyáron aratás után má hajnali két órakor kihajtott a kanász a taróra, asztán ott ehették a disznók a zéhullott szemét. A többi időszakba még a legellőre hajtották a disznókat, ahun tuttak legeni. A legellőn vót külön disznólegellő, amerre csak a kanász hajtott. Délelőtt jó megjáratta őket, asztán défelé ehajtotta őket a Ösigáskuthó, ahun deleni szoktak. Délután mégin jó megjáratta őket, asztán amikor má alkonyodott, hazaresztett."

"Nyáron, amikor vót jó fü a legellőn, a kijárodisznóknak kix kanászhajtat" /legellőre való kihajtás/ előtt attunk énni ékkis tököt vagy répát, még vizet. Ha ataróra ment csak vizet. Este ugyanigy. Télén is kijártak a disznók , má csak a jártatás kedvijér is."

"Amikor a zanyadisznónak malacjai vótak, két-három hét után azókka együtt lét kihajtva. De a malacokat szoktatni kellett. Egy-két hétig a kanászhajtat után léttek kihajtva és valamive előbb léttek hazahajta hazahajtva mind a kanász eresztett."

"Amikor a kanász ehajtott, foktunk egy bádorpoharat, tettünk bele kukoricát, a zanyadisznót avva csatuk ki a zólbu, a malacok meg gyűttek utánna. Átalába ketten szoktattuk a malacokat a legelőre. Egy valaki ment elü, zörgette a pohárba a kukoricát, a másik a másik ember meg háttu ment, egy betta hajtotta a disznót. Sokszor nehéz vót a malacszoktatás. Elüfordut, hogy, a zanyadisznó nem akart menni a legelőre. Vissza akart menni. Vót ojan is, hogy a malacok efutkosztak össze -vissza. Megért a zember utánnuk futkozni.

Mielött a kanász hazaeresztött vóna, azelőtt legalább két óráva köllött menni a malacokér. Meg köllött keresni a fókába, asztán onnan kukoricáva kicsáni a zanyadisznót malaccajiva együtt.

Azér köllött a zéső hetekbe így szoktatni a malacokat, na meg emenni értük előbb, mer, ha eccerüen ki akartuk vóna engenni amikor hajtott a kanász, hát ki se mentek vóna, a kanász meg ért vóna rájuk rá ^{ara} anna, hogy megvárgya őket. ^h azahajtasakor se ért rá ^{ara} ara, hogy külön azok után futkozzon. Amikor egy-két hét lejárt, megszoktak ~~ma~~ a malacok, akkor má ugyanugy ki lehetett őket engenni miha a többit, meg emenni se köllött értük."

8./ A sertés gondozása:

A szarvasmarhától és a lótól eltérően a sertés nem igényel különösebb ápolást. Csupán tiszta alomról kell gondoskodni.

"A disznók alu átalába egy héten eccer vagy kéccer szok a zember kiganyézni. Vasválláva meg lapátta kidobájjuk a ganyét, asztán, ha messzi van a ganyédomb tragacsra raktyuk és azon tójjuk e. A kiganyézás után tiszta szómát teszünk alájjuk. Néha a zétetóválut is kiszoktuk söpörni, de nem avva a söpörve amive a ganyét söpörgyük.

Etetéskor vödörbe visszük a zennivalót, kiöntjük a váluba, asztán kiengedjük a disznókat a zólbu. Csak akkor szabad őket kiengenni, ha má kiöntöttük nekik a zennivalót, különben kilökik a zember kezibü."

VIII. Párosítás, pároztatás, vemhesség, ellés.

1./ A párosítás az a folyamat, melynek során kiválasztják az anyakoca pároztatására legmegfelelőbb kant. De e folyamat meghatározására községünkben nem használnak külön szót.

Csupán azt mondják: "ehajtyuk a disznót a kanyhó, födöztetni." Az ivarzás tünetei:

"Amikor a zanyadisznónak kivörösödik háttu a fenekiné"/a pérája élénk piros lesz/, " nyugtalan, elüfordul, hogy a közelibe se enged senkit, rágrál a másik disznóra, az zórát fének tartya, nem nagyon eszik, akkor e kő vinni födöztetni."

A megfelelő tenyészpár kiválasztása:

"Ha azt akargyuk, hogy ugyanolyan fajták legyenek a malacok is min da zannyuk, akkor ugyanójan kanyhó visszük. Ha ~~karr~~ kérésztetni akargyuk, akkor ojan kanyhó visszük, amijenne akargyuk, hogy kevereggyén a fajja. Persze nem mindig lehet válogatni, még kő elégenné ojan kannya, amijen van. A kösségnek szokott lenni két-három kannya, ezeket a kanász gondozta, a Legeltetési Társulat felügyelete mellett. A kanyoknak a zólgyuk a pásztorházná vót. Mára a téeszbe vannak."

A kösségi apaálatoknak /mer hát bikák is vótak/ a zálattartó gazdák atták össze a takarmányt. Na még vót kösség réttye is, amit Bikarétnek neveznek. Itt mindenki váláhatott kaszállót, felibü. A Legeltetési Társulat gyütt dézsmani kaszállás után, amikor ná a széna fő vót gyütve. Eggyik petrence a Társulaté lett, amásik még azé aki kaszáta."

2./ Pároztatás:

Amint az már az előző részben kiderült, ezt a folyamatot nálunk "födöztetés"-nek mondják .

Eléfordult, hogy az anyakocát hajtották a kanhoz, de az is, hogy a kant az anyakocához. Sét vóltak akik ugynevezett "katroc"-ban szállították a kocát.

"Vót aki a zanyadisznót hajtotta el a kanyhó, de ojan is, vót, még mára is van, hogy a kanyt hajtyák e a disznóhó. Ha nehéz ehajtani akármelliket is, beleteszük katrocba, fétészük a kocsira, asztán így szálittyák e.

"E za katroc , fába készül. Éggy négyszögletes" /hasábalaku/ nagy fakiszni. Van neki a zajja, a két ódala, a teteje, még éggy ajtaja elü, éggy még háttu. Asztán van még neki két rászegett ruggya, ezek elü is háttu is hosszabbak min da katroc. Ezekka emelik fő és viszik.

Amikor a disznót beleakargyuk hajtani, kinyittuk a kerittés - ajtót, odatésszük a katrocot , annak is kinyittuk a zajtaját, de csak a zól felü, asztán behajtyuk a disznót. Amikor az belemegy, becsuktyuk a zajtaját a katrocnak.

E zután fétesszük a kocsira. Lövésné odatésszük a katrocot a zól ajtóba, amit elötte kinyittunk, asztán kiengedgyük a disznót, be a zóiba vagyis hát a kerittésbe.

Amikor a kany még a zanyadisznó össze vannak engedve, a kany rámegy a zanyára asztán befödözi. Ha sokka gyöngébb a zanyadisznó min da akany, pányvát vagy zsákat tésznek a zanya hasa alá, asztán ayva tartják, emelik, hogy össze ne teskaggyon a kany sujja alatt."

"Ha a födöttetés nem sikerül, három hét mulva újra visszaviszik a disznót a kanyhó."

3./ Vömhesség:

Miről ismerik meg, hogy a fedöttetés sikeres volt, tehát lehet számítani malacokra ?

"Ha a disznóba malacok vannak, ékezd nyüni a hasa, acsöcsbimbójj is, mégduzzannak; Igy lehet megismerni, hogy telli van malacca.

Mennyi ideig horója malacait az anyadisznó ?

"A disznó három hónap, három hét, három napra malacozik."

4./ Ellés:

E folyamat, neve községünkben /mint már arról szó volt/

"malacozás"

"Amikor a disznónak együn a zideje nem türi még maga körü a nagyobb malaccajt, hanem margya üket. Ujenkor külön ólba zárgyuk, tiszta almot tészünk alá. Ha láttyuk, hogy a disznó nyugtalan, lőfekszik még főkel, figyejjük kivürü."

"A disznónak általában nem kő segitteni, min da a lónak még a tehénnek. A malacot kinyomgya magxin, maga is. Ha má segiteni kő, vagyis ugy kő kihuzni belüle, akkor má nagy baj van. Vagy a malac gyün dögüve, vagy a disznó döglik még. x x x
Viszont amikor éggy-éggy malac kigyütt, ajánlatos észenni a zannya alu, mer különben agyonnyomgya. Ijenkor beletésszük égyzsákka bélütt vesszévékába, vagy csak arébb tesszük. Van ojan aki különösen télen beviszi a malacokat a meleg istállóba, ahun a levakat, meg a muháx marhákat tarttya, asztán, ott meleg helyen vannak. Csak szoptatáskor viszi vissza őket. Fontos, hogy csipőfogóva lecsiptyúk a malacnak a foga hegyit, mer különben szopásná megsérti a zannya csöcsit. Ezt ugy csinájjuk, hogy égyik ember a hóna alá foggya a malacot és enyittya, a nnak a szájját, a másik még a fogóva lecsipi a fog hegyit."

"Különben amikor a disznó malacozik, elessz a vize" /megjelenik a vzhólyag/, asztán utánna két-három óra mulva gyün a másik vize" /lábhólyag, amely a szülő utat teszi sikamlóssá/, utánna hamarossan gyünnek a malacok. Ha elett a másik vize is, asztán sokájjig nem gyün a malac, akkor bajj van. Van ojan, hogy bele kő nyuni, asztán ugy kő kiszenni a malacokat belüle. Ha nagy bajj van álatorvost kő hini."

IX. A sertés betegségeinek népi gyógyítása:

"-Ha szorullása van a disznónak kewerüsöt kő neki anni. Ijenkor e kő nyittani a szájját, asztán kanállal aggyuk be neki a söt."

"-Amikor a disznónak tüdőgyulladás van, akkor "huz" /nehezen lélegzik, szinte az egész teste mozog/. Ijenkor vizesruháva kő betakarni."

"-Ha tógygyulladás van, vizes ruhát tesznek a tógyire, meg farkasalma levit."

"-Ha fosik a disznó, nem szabad neki senni zódet anni, hanem csak száraz darát, vagy ékkis korpát langyos vizze. Ezen kívül összeszoktuk törni a fábu égetett szenet apróra, asztán belekevertük az énnivalójjába."

"Ha a malac forog körbe, min da kerge birka, az azér van, mer ijenkor efuttya a vér. Lè kő vágni a farkábu éggy picí darabot, hogy gyüjjön ki a rossz vér."

"Ha a malac nem tud vizeni, még kő főzni a békarokkát, asztán a gőzt a has_a alá kő tartani." ✕

"Ha nincs étvággy a mala_acnak, de a nagyobb dísznónak is, fokhajmás rántotthust jó neki anni."

"Ha gilisztás a dísznó a Cinadónia piros levit megfőztük neki régén, asztán beletettük a zéhnivalójjába. Ez kihajtotta belüle a gilisztát."

Egyéb népi gyógyításról a sertés körében nincs tudomásunk.

A három gyógyszerként használt növénnel azonban részletesebben kell foglalkozni.

FARKASALMA /ARISTOLOCHIA/

Virágos, magvas növények törzse, zárvatermők altörzse, kétszikűek osztálya, farkasalmafélék családja.

Évelő növény, szivalaku levelekkel, körtealaku terméssel.

Ligetekben, irtásokban, szőlőkben, mesgyéken gyakori.

/Növényhatározó, Tankönyvkiadó Bp. 1955. 308. oldal/

A növényt fazékban vagy lábosban megfőzték, majd az így nyert levét használták gyógyításra tőgygyulladás esetén.

CYDONIA /népi neve nálunk Cinadónia/

Virágos, magvas növények törzse, zárvatermők altörzse, kétszikűek osztálya, rózsafélék családja. Tojásdad alaku levelei ~~kn~~annak, termése molyhos, sárgás: alma- vagy körtealaku terméssel.

Gyepükben gyakori. /Növényhatározó 311. oldal/

A termés piros levét használták a gyógyításban. Ma már ritka a gyógynövények igénybevétele, inkább állatorvoshoz fordulnak.

ZSURLÓ /EQUISETUM/, népi neve nálunk Békarokka /a béka körülmászá, körülfonja nyálával/.

Harsztok törzse, zsurlóképűek osztálya, zsurlófélék családja.

Bokros tövű, ágas vagy nem ágas, száru növény. Homokon, számtókon fordul elő. /Növényhatározó 280. o./ A növényről levágták a gyökerét, s. a tövbi részét egy edényben megfőzték, majd annak gőzével gyógyították.

X. Egyéb tudnivalók a paraszti sertéstartással kapcsolatban

1./ A sertés adás-vátele:

A szarvasmarhát és a lovat vásárra vitték eladni, a sertést azonban a "disznópiacra"

"Szokott lenni Bogláron is még Tótiba is disznópijac minden héten éccer. A kocsira főtették a burittót, alájja raktuk a malacokat, így vittük őket a disznópijacra."

A "burittó" egy 1,5 - 2 m hosszú és kb. 1 m széles fából készített eszköz. Két végén félkör alakú faváz, melyeket lécekkel kötnek össze. Ezt az eszközt szerelték a szekér oldalai fölé dróttal. Hátul a hátsó saroglya /"sragla" / biztosította, hogy a sertések ki ne ugorjanak.

Természetesen nagyobb sertést is szállítottak így, de volt aki a már említett "katrocot" használta.

A "disznópiacon" a vevők a "burittón" át könnyen megszemlélhették a sertéseket.

"A vevő először mindig megkérdezte, hogy mit kér ezékér a malacokér, vagy mennyiér aggya ezeket ?

A zeladó megmonta a zárat, aztán megkezdődött a zakudozás.

Ha sikerült megégyezni, vót úgy, hogy a zeladó a vevő lakására szállította az zeladott disznót, de vót ájan is, hogy erü a vevő gondoskodott. Eladáskor a disznó passzusát /járlatlevél/" is átt kellett iratni a kösségházán."

Előfordult természetesen az is, hogy a vevők házhözjöttek.

-Mit szoktak megnézni a vásárolni kívánt disznón ?

"Hát, hogy szép teccetős legyen, ne legyen pupos még görhes. Vagy hosszú hengeres testü legyen, vagy, ha rövid akkor jó széles legyen.

2./ "Akinék vót kijárodisznójja annak fizetni kellett a kanász részire is, még a Legeltetési társulat részire is.

Régen gabonába fizettünk, máma pénzt adunk, vagyis annánk,

ha vóna kanász. A Legeltetési társulat taggyai minden évbe gyűttek róni. Főlirták kinek mennyi kijárodjja van.

Egy öregszám után kellett fizetni egy merce búzát.

Négy malac vót egy öregszám."

Megjegyzés a merce a mérőnek kb. fele, kb. 5 l ürtartalmu

edény. A mérőt nevezik "fértársajtárnak" is. Alakra a

vödörhöz hasonlítható, csak attól kisebb és két függőlegesen álló fogantyuja van. Egyébként fából készül.

S Z A K S Z Ó T Á R

E szakszótárban nemcsak az előforduló szakszavakat /tájszavakat/közlöm, hanem néhány olyan fogalmat is, melynek a nyelvjáráskutatásban hasznát lehet venni .

AGYAR agyar , 'a sertés nagyobb fogainak a neve.'
"A szájába még vannak a fogaji, a zagyaraji."

AGYONNYOMJA agyonnyomgya , az anyakoca az új született malacot, ha ráfekszik véletlenül!.... "hijába malacozik tizet, tizenötöt, ha felit agyonnyomgya."

ANYA anya 'anyakoca.' ... "a malac megdöglik, mer nem életképes, a zijen disznó nem jó anyának."

ANYADISZNÓ anyadisznó, 'anyakoca.' , "Egy jó pógárnak vót még két-három anyadisznójjja is."

APAÁLLAT apaálat , 'himivaru állat, kifejlett korbán.'
"A kösségi apaálatoknak ... a zálattartó gazdák atták össze a takarmányt."

ÁRTÁNY ártán , 'himivaru malac.' "Amellik malac nem göbe, a zártán!"

ÁRPADARA árpadara , 'darált árpa.' "Régen etettünk kukoricadarát, árpadarát."

AZ ANNYA ALOL a zannya alu , 'amikor a sertés megellik, a malacokat elveszik alola, hogy rájuk ne fekhessen.'
"Ajánlatos észenni a zannya alu".

BEFEDEZI befödözi , 'pároztatáskor a kan az anyakocát.'
"...a kany rámegy a zanyára asztán befödözi."

BERKSHIRE bersir , 'egyik sertésfajta, fekete színben, felfelé álló fülekkel.' "van ojan is, aki ezéket a fekete disznókat tartya, korval meg bersir..."

BÉKAROKKA békarokka, 'a zsurló /equisetum/ népi neve.'
"Ha a malac nem tud vizéni, még kő főzni a békarokkát".

BORITÓ burittó, 'a sertés szállításánál használt eszköz.'
"A kocsira főtették a burittót,"...
11. sz. rajz

BUG bugg, 'az anyakoca, amikor hajlandó a kant felvenni.'
"Amikor a zanyadisznó kívánnya a kanyt, bugg."

CYDONIA

CYDONIA cinadónia, 'a rozsfélék családjába tartozó körte-, vagy almaalakú termést hozó, gyepükben gyakori növény.'
"Ha gilisztás a disznó a Cinadónia piros ásvit megfőztük neki"...

CONIKÁJJA-CONIKÁJJA koniká, 'a sertés hívása.'

CONI NE-NE-NE. 'Szintén a sertés hívása.'

CONWALL korval, 'fekete sertésfajta, előre álló lapátfülekkel.'
Ld. BERKSHIRE.

CSECSBIMBÓ csöcsbimbó, "csak úgy tud szoptatni, ha bőven van csöcsbimbója neki."

DELELNI deleni, 'a kanász a sertéseket dél körül itatni hajtja, majd pihenteti őket. "...dél felé ehajtotta őket a Csigáskuthó, ahun deleni szoktak."

DÉZSMÁLNI dézmáni, "Na még vót a kösség réttye is... Itt mindenki válhatott kaszállót felibü. Asztán gyütt a Legeltési Társulat dézmáni."

DISZNÓBAN MALAC VAN, 'venhes, "Ha a disznóba malac van ekezd nyúni a hasa."

DISZNÓLEGELLŐ disznólegellő, 'az a terület a legelőn, ahol csak a sertéseket legeltetik.' "A legelőn vót külön disznólegellő."

DISZNÓÓL disznóól, 'sertésistálló.' "A legtöbb hején vót legalább . . . öt hat méter széles disznóól."

DISZNÓPIAC disznópijac, 'műszóval sertésvásárnak is nevezhetjük.'
"Szokott lenni Bogláron is még Tótiba is disznópijac."

ELIESZI elieszi, 'egyik sertés megeszi a másik ennivalóját.'
"A nagyobb disznó elieszi a zennivalót a kissebb elü."

ELFUTKOSNAK efutkoznak, 'a malacok legelőre való kihajtáskor ott hagyják az anyjukat.' "Vót ojan is, hogy a malacok efutkoztak."

ELJÖN AZ IDEJE együn a zideje, 'közeleg az ellés.'
"Amikor a disznónak együn a zideje, nem türi meg maga körü a nagyobb malaccajit."

ELLESZ A VIZE, elessz a vize, 'ellés előtt megjelenik a vízholdyag.' "Amikor a disznó malacozik, elessz a vize..."

ELNYITJA enyittya, 'kinyitja a malac száját.'
"Egyik ember a hóna alá foggya a malacot, enyittya annak a szájját."

ELÓHASI előhasi, 'először vemhes sertés.'
"A za disznó amellik először van befödöztetve, előhasi."

ELSŐ SONKA eső sunka, 'az első végtagokból nyert sonka.'
"A zeső lábajin van a két eső sunka."

ELSŐ VIZE eső vize, 'uszóhólyag, amely ellés előtt 1-3 órával, jelenik meg, hogy a szülőutat sikamlóssá tegye.'
"Amikor a disznónak elessz a zeső vize, nemsokára gyün a másik vize."

ELSZEDNI eszenni, 'az ujszülött malacokat felszedni a koca mellől.' "...ajánlatos eszenni a zannya alu."

ETETŐ VÁLYU étető vályu, 'az a vályu melyből a sertések esznek.
Van ugyanis itató vályu is, melybe vizet öntenek az állatok részére.'

"A zetető vályu a kerítésbe van."

ETETŐ VEDER étető vödör, 'az a vödör, melyben a sertés elé viszik az elkészített takarmányt.'

"A zetető vödört másra nem hasznátuk."

FAJ, FAJJA faj, fajja. A faj és fajta fogalmát a parasztság körében gyakran összetévesztik. Mint ismeretes a faj jelenti azt, hogy pl. sertés, a fajta pedig azt jelöli, hogy mangalica, magyar fehér, stb. Előfordul az is, hogy egyed szó helyett használják a faj vagy fajta elnevezést. "Ha keresztetni akargyuk, akkor ojan kanyhó viszszük, ha amijenne akargyuk, hogy keveréggyen a fajja."

FEDEZTETNI födöztetni, 'a pároztatás neve.'

"Amikor a zanyadisznónak kivörösödik háttu a fenekiné. . . e kő vinni födöztetni."

FEKETE DISZNÓ fekete disznó, 'a fekete színű cornwall és berkshire gajtákat nevezik így. "Van ojan is, aki ezeket a fekete disznókat tartya, korval meg bersir vagy mi a nevük."

FELVÁRÁRLÓ fővásálló, 'az Állam részére való sertésfelvásárlást lebonyolító személy. "Sokan szerzőnnek a fővásállóná."

FÉLSZER fészér, 'a kocsiszin népi neve.'

"A pajta meg a fészér után következik a disznóól."

FOSIK fosik, 'az a sertés amelyiknek hasmenése van.'

"Ha fosik a disznó, nem szabad neki anni zódet"

FÓTT BURGONYA főtt krumpli, a héjában megfőzött burgonya.

"Amikor a disznóba malac van, kő neki anni főtt krumplit, hogy jó tejre gyűjjön."

FÜKÖRÖM füköröm a sertés végtagjain lévő két-két mellék "köröm".

"A lábajin van a körme, háttu még a két fükörme."

GANYÉ ganyé, trágya.

GANYÉDOMB ganyédomb, trágядomb. "Kidobájjuk a ganyét, asztán, ha messzi van a ganyédomb..."

GÖBE göbe, nőivarú sertés.

"Améllik malac nem göbe a zártán."

HAZAERESZT hazaereszt, a kanász amikor hazahajtja, hazatereli a sertéseket a legelőről.

"Mielőtt a kanász hazaeresztett vóna, azelőtt legalább két óráva köllött menni a malacokér."

HÁTSÓ SONKA háccsó sunka, a sertés két hátsó végtagján lévő combrésze neve. "A háccsó lábajin van mindéggyiken a csánk, asztán még a két háccsó sunka."

HERÉLT herétt, miután a himivarú sertést ivartalanítják így nevezik.
"A herétt disznót jó hizlani."

HIZLAL hizlal, az a személy aki hizott sertést kíván előállítani.
"Egy jó pógár ... legalább öt-hat hizót hizlat."

HIZÓ hizó, a hizlalás céljából tartott sertés.

HUZ huz, a tüdőgyulladásban lévő sertés. /Nehezen lélegzik./
"Amikor a disznó huz, tüdőgyulladása van."

HÜCCS BE ! HÜCCS KI ! HÜCCS NE ! HÜCCS EL NE !

A sertés ki és behajtásakor, valamint elhajtásánál használt szavak.

KANÁSZ kanász, a sertések őrzésével megbizott személy.
"A legellőn vót, külön disznólegellő, amerre csak a kanász hajtott."

KANÁSZ ELE kanász elejbe, a sertést kihajtják a legelőre, ahol a kanász őrzi. "A sűdő . . . télen má nem járt ki a kanász elejbe."

KANÁSZ EIHAJT kanász elhajt, a sertéspásztor kihajtja az állatokat a legelőre. "Amikor a kanász ehajtott, foktunk egy bádogpoharat. . ."

KANÁSZHAJTAT kanászhajtat, a sertéspásztor által való állathajtás időpontja. "Egy-két hétig kanászhajtat után lettek kihajtva. . ."

KAN kany, himivaru sertés. "A kösségnek szokott lenni két-három kanya."

KERESZTEZNI kéresztezni, két azonos fajú, de különböző fajtájú állatot párosztatni. /Pl. magyar fehér hussertés anyát berkshire kannel./ "Ha kéresztezni akargyuk, akkor ojan kanyhó visszük."

KERITÉS kerittés, a sertésól előtere. "Asztán van maga a zól, előtte még a kerittés."

KESE kese, a magyar-fehér hussertés népi neve.
"Máma mindenki inkább a kesét . . . tartya."

KETREC katrec, a sertés szállítására készített hordozható ketrec.
"Beleteszik a katrecba, fóteszik a kocsira. . ."

KICSALNI kicsáni, kihívni a sertést az ólból, illetve falkából.
"Még köllött keresni a fókába, asztán onnan kukoricáva kicsáni."

KIJÁR kijár, a sertés a legelőre, vagyis naponta kihajtják legeltetni.
"Télen is kijártak a disznók."

KIJÁRÓ kijáró, az a sertés amelyik "kijár" a legelőre.

- KIJÁRÓ DISZNÓ kijáró disznó, /ld. "kijáró "
" A Legeltetési Társulat emberei gyűttek róni, fölirták,
hogy kinek mennyi kijáródisznója van."
"A kijárónak kanászajtát előtt attunk énni."
- KITRÁGYÁZNI kiganyézni, /a sertésólból a ~~tax~~ trágyát kidobálni,
kivinni. "Egy hétén éccér vagy kéccér szok a zember
kiganyézni."
- KORPA korpa, /a buzaórlés mellékterméke, melyet a sertésekkel
etetnek. "Korpát azt nehéz kapni."
- KÖZSÉG RÉTJE kösség réttye, /az apaállatok részére fenntartott
községi tulajdonban lévő rét. "...vót kösség réttye is."
- KRUMPLI krumpli, /burgonya. "Amikor a disznóba malac van, főtt krump-
lit jó vele étetni."
- KUKORICADARA kukoricadara, /darált kukorica. "Régen égettünk kuko-
ricadarárt."
- MALACOKZIK malacozik, /ellik. "Amikor a zanyadisznó megmalacozik..."
- MALACSZOKTATÁS malacszoktatás, /a szopós malacok legelőre szoktatása.
"Sokszor nehéz vót a malacszoktatás."
- MERCE merce, /kb. 5 l ürtartalmu faedény. "Egy öregszám után köl-
lött fizetni egy merce buzát."
- MÉRŐ mérő, FERTÁRSAJTÁR fértársajtár, /kb. 10 l ürtartalmu faedény,
a merce kétszerese. "A merce a mérőnek vagyis a fertár-
sajtárnak fele."
- MISKÁROLÁS miskárolás, /a nőivarú sertés ivartalanítása.
"A göbét kimiskároltuk, hogy jobban hizzon."
- MOSLÉK moslák, /a konyhán összegyűlt ételmaradék.
"A moslákot ahogyan van, nekik öntjük."

MOSLÉKOS VEDER moslékos vödör, / az a vödör, melyben a konyhai moslékot összegyűjtik. "A moslékos vödört másra nem használjuk."

NEKIK ÖNTJÜK nekik öntjük, / a sertéseknek az enivalót.
/Ld. még "moslák"./

NE MALAC NE ! ne malac ne ! / a malacok elhajtásánál használt szó. /

NÉGYFŰGŰ VASVELLA négyfüvű vasvella, / vasból készült fanyelű villa. "Vasvelláva meg lapátta kidobájjuk a ganyét."

ÖREGSZÁM öregszám, / 1 db kifejlett sertés vagy 4 db növengék-sertés. / Hasonlítható a számosállat fogalomhoz. /
"Egy öregszám után kellett fizetni egy merce buzát."

ÖSSZEZÁRNI összezárni, / egy ólba zárni két vagy több sertést. /
"Nem jó összezárni kissebket a nagyobbakka."

PASSZUS passzus, / járlatlevél. "Ha disznót adunk e, át kő iratni a passzust."

PÁSZTORHÁZ pásztorház, / a községi pásztorok lakása. "A kanyoknak a zólgyuk a pásztorházná vót."

PETRENCE petrence, / kisebb szénarakás. "A Kösség réttyin a Legeltetési Társulat gyütt dézsmáni, hogy méllik petrence kijjé légyen."

RÉN rén, / sir a sertés, ha éhes.
"Amikor a disznók éhéssek, rénnak."

RÉPA répa, "Régen etettünk répát, tököt..."

RÉPAGYALU répagyalu, / fakeretre szerelt /több helyen kilyukasztott/ bádoglemez, amellyel a répát szeletelik /"gyalulják"/.
Mivel gyalulják a répát? "Hát répagyaluva."

III-12 . 1 .
raj2

RÓNI róni, összeírni, hogy kinek mennyi "kijáró disznója" van.
"A Legeltetési Társulat embereji gyűttek róni."

SAROGLYA srágla, a lócsős szekeret elöl is hátul is záró
rácsocs eszköz neve. "Vót eső srágla még háccsó srágla."

SEPRÜ söprü, "A zetetővált is kiszoktuk söpörni, de nem avva
a söprüve, amive a ganyét."

SÜLDŐ südő, 4-10 hónapos sertés.
"A zojan fél éves, éves südő jó hizlani."

SZAIMA szóma, a gabonafélék szára, melyet alomként használnak.
"A kiganyézás után tiszta szómát tesszünk alájjuk."

SZEM szem, szemes takarmány /pl. árpa, kukorica/.
"A tārón ehették a zehullott szemét."

SZOKTAT szoktat, malacokat a legelőre.
"A talába ketten szoktattuk a malacokat. . ."

SZOPTAT szoptat, az anyakoca.
"H a nēm szoptat a zanyadisznó, még malac sincs benne..."

SZOPÓS MALAC szopós malac, két hónapos kornál fiatalabb malac,
melyet még az anyakoca szoptat.

TÁP táp, különböző darált termények keveréke. "Máma má inkább
csak tápot etetünk."

TARLÓ táro, a learatott gabona töve. "Nyáron aratás után má hajnali
két órakor kihajtott a kanász a tāróra ."

TEJRE JÖN tejre gyün, a vemhes koca, amelyik anyatejet termel.
"...fött krumplit jó neki anni, attu jó tejre gyün."

TEKNÓS CIGÁNY teknyős cigány, teknővájó cigány.
"A disznóknak a favált nyárfábu csináta a teknyős
cigány".

TELE VAN MALACCAL telli van malacca, 'vemhes.'

"Amikor a disznó, telli van malacca, a csöcsbimbójjai megduzzannak..."

TRAGACS tragacs, 'egykerékű, fából készült kézi szállítóeszköz.'

"A ganyét tragacsra raktyuk."

TÖK tök, "Régen etettünk répát, tököt."

VÁLASZTOTT MALAC választótt malac, 'Az anyától elválasztott malac, tehát már nem szopik.' "Mégveszik a választó malacot, aztán vesznek ékkis tápot..."

VASLAPÁT vaslapát, 'vasból készült, fanyelű lapát.' /Példamondatot ld. "négyágu vasvella"./

VIZHORDÓ vizhordó, 'fejlődésben elmaradott állat /tehát csak "vizhordásra" használható a munkában, mint az emberek körében a gyermek./'
"A zojan vizhordókat amellikek emarannak a többitü, sé hizónak, sé anyának nem jó meghanni."

ZÖLD zöd, 'zöldtakarmány.'

"...van ékkis kukorica is, nyáron még sok zöd."

